

KAREL HVÍŽDALA

Miért nem próféta Milan Kundera saját hazájában?

„Április elsején jöttem világra, s ennek megvan a maga metafizikai jelentése” – mondja az író, aki ma tölti be 75. életévét.¹

Milan Kundera *A regény művészete* című könyvének van egy fejezete, melynek születéséről a szerző ezt mondta: „Éppen egyik regényem fordítását dolgoztam át egy új kiadás céljaira, s heteken át a Gallimard kiadó második emeletén töltöttem az időt a korrektorem társaságában. A nap végén, kimerülten, mindig benéztem az alattunk lévő emeleten barátomhoz, Pierre Norához, a *Le Débat* nevű folyóirat szerkesztőjéhez. Ugratott a fordítások örökös kiigazítójaként végzett sziszifuszi munkám miatt, s egyszer ezzel fordult hozzám: Ha most csupa szó jár a fejedben, francia és cseh szavak, akkor írd meg nekem a szavaid szótárát.”

A címszó: Interjú

Kundera eleget tett a felszólításnak, s nyolcvankilenc szava közé – amelyekből végül hetvenhárom került

be a könyvbe – az „Interjú” címszót is besorolta: „1. az újságíró olyan kérdéseket tesz fel, amelyek őt érdeklik, s nem a megkérdezettet; 2. a válaszok közül csak azokat használja fel, amelyek megfelelnek neki; 3. saját szavaira fordítja le őket, saját gondolatmenetének megfelelően. Az amerikai újságírói gyakorlat példáját követve nem is kegyeskedik jóváhagyatni a szánkba adott mondatokat. Az interjú megjelenik. Vigasztalगतjuk magunkat: úgyis gyorsan elfelejtik! Tévedés. Idézni fogják! Már a legpedánsabb egyetemi kutatók sem tesznek különbséget az író által leírt és aláírt s a valaki más által helyette mondott szavak között. 1985 júniusában elhatároztam: soha többé interjút. A közreműködésemmel papírra vetett és copyrightommal ellátott párbeszédeken kívül az aláírástomat nélkülről, de nekem tulajdonított nyilatkozatok mindegyike hamisítványnak tekintendő.”²

Az effajta autorizált beszélgetések többségét Kundera a barátaival folytatta – Alain Finkielkrauttal vagy egyetemi asszisztensével, Christian Salmonnal. A kérdéseket és a válaszokat azonban nem hangszalagon rögzítették, hanem írógéppel azonnal leírták, aztán szétnyírták, s ismételten összeragasztották őket, míg a szerzők el nem jutottak a végeredményhez.

A szó súlya

A Kunderával kapcsolatban álló Václav Bělohradský a fentiekkel összefüggésben megjegyezte: „Milan Kundera voltaképpen elég sok interjút adott, melyekkel műve kontextusáért küzdött, a Nyugat ama ostobasága ellen, amely »a kommunizmus igája alatt születő irodalom példáit« akarta látni regényeiben. Ő a közép-euró-

¹ A szerző itt közölt két írása eredetileg a *Mladá fronta dnes* c. prágai napilap április 1-jei számában jelent meg.

² *A regény művészete* 1992 óta magyarul is olvasható, a művet Réz Pál fordította franciából. Karel Hvižďala cseh nyelvére idézete jó néhány ponton eltér a magyar kiadás megfelelő helyétől, ezért célszerűnek láttam újrafordítani. – *A ford.*

pai ironikus regény nagy hagyományának a folytatója akart lenni, s az is lett. Nem olvasható valamiféle szláv vagy kommunista irodalomként, hanem csakis a regény történetének a keretében. A történelem csapdává változott: bármit mondasz, olyan sok görbe tükör veri vissza és töri meg, hogy ami kezdetben tréfa volt, súlyos golyóvá változik, amely csak gurul és gurul. Az eredmény azonban nevetni való.”

Két oka is van annak, hogy Kundera és az interjú viszonyáról ilyen részletesen szólok. Először is azért, mert nyilvánvalóvá akarom tenni, hogy mostanában nem beszéltem Milan Kunderával (1979-ben megígért nekem egy beszélgetést, ha megkapja a Nobel-díjat – a világ egyik legtöbbet fordított szerzőjeként már évek óta újra és újra jelölik a díjra), másodsorban pedig azért, hogy megvilágítsam, milyen mélyen kötődik Kundera a szóhoz. (1979-ben barátja, Claude Courtod író társaságában három hónapon keresztül nap mint nap a *Tréfa* című regény fordításának korrigálásán fáradozott.) Kundera mint regényíró ezért is számít kivételesnek a cseh irodalmi hagyományban. A cseh nyelvű prózai munkák többsége elbeszélő jellegű: Jaroslav Hašek vagy Bohumil Hrabal műveihez hasonlóan a kocsmái szóáradaton alapulnak, ezzel szemben Kundera a francia karteziánus regény tradíciójához kötődik. Ennek a regénynek a felépítése olyan, akár egy gótikus székesegyházé – tele van boltozatokkal, de pontosan lecsiszolt kövek helyett pontosan elhelyezett szavak és gondolatok alkotják.

A regények mint opusok

Milan Kundera 1929. április 1-jén született Brűnnben („április elsején jöttem a világra, s ennek megvan a maga metafizikai jelentése”) egy zenetudósnak, a Janáčekről elnevezett művészeti akadémia rektorának a családjában. Sokáig a zene volt a legfontosabb az életében. Érettségi vizsgáját 1948-ban tette le szülővárosában. A Károly Egyetem Bölcsészettudományi Karán néhány szemeszteren át irodalomtudományt, esztétikát és zeneszerzést tanult, aztán búcsút mondott az intézménynek; hogy miért, arról sehol nem olvastam semmit, egyvalami azonban bizonyos: 1952-ben oklevelet szerzett a prágai Színház- és Filmművészeti Főiskola filmfakultásán, ahol 1970-ig tanított is. Tizenhat évesen kezdett publikálni a *Gong* és a *Mladé archy* cí-

mű folyóiratokban, az előbbiben fordításokat jelentetett meg Majakovszkijtól. Első könyve egy 1953-ban közreadott verseskötet volt, amely *Tágas kert az ember* címmel látott napvilágot, s melyben – például a *Karácsonyi vallomás* címet viselő, 1949-ből származó költeményben – ilyen sorokra bukkanunk: „Mennyire megremegtet:/ Otthon!/ Emésszen csak a vágy, emésszen... /Elvtársaim, nélkületek én már/ nélkületek már soha, nem!” Később a szerző leszögezte: „Mindabból, amit valaha írtam, egyedül a regényeim fontosak számomra, egyedül ezek újrakiadását engedélyezem.”

Milan Kundera a zeneszerzők mintájára olykor opusokként számozza a regényeit. Az egyes számú opus a *Tréfa* volt, amely először Prágában jelent meg 1967-ben, egy évvel később pedig Franciaországban – az előszót Louis Aragon írta, aki a Csehszlovákia elleni invázió után ebben az eszmefuttatásban számolt le a kommunizmussal. (A regény alapján Jaromir Jireš készített filmet.) A kettes számú, a *Nevetséges szerelmek* előbb Prágában látott napvilágot 1970-ben, végleges változata pedig ugyanezen évben Párizsban. A harmas és a négyes opus – *Az élet máshol van* és a *Búcsúkeringő* – először Párizsban jelent meg 1973-ban, illetve 1976-ban. A sorrendben ötödiket, a *Nevetés és felejtés* könyvét azt követően írta, hogy 1975-ben emigrációba vonult, s ez is franciául jelent meg először 1979-ben. A hatodik opu-

sért, *A lét elviselhetetlen könnyűségéért* 1984-ben Franciaországban sorban álltak az emberek – ilyesmit ott már évek óta nem tapasztaltak. Hetedikként a *Halhatatlanság* jutott el az olvasókhoz 1990-ben. Az utolsó három opust – a *Lassúság*, *Azonosság* és *Nemtudás* – címűeket a cseh olvasó nem ismeri, mert csak franciául láttak napvilágot, a legutolsó közülök tavaly.

„Törölt” szövegek

Az említetteken kívül a szerző magáénak vallja a fentebb már idézett esszékötetet, *A Regény művészetét*, amelyet 1993-ban egy másik esszégyűjtemény, az *Elárult testamentumok* követett. Ugyancsak vállalja a *Jakab és gazdája* címmel kiadott, Diderot előtt tisztelgő s az ő *Mindenmindegy Jakab* című regényének szabad variációjaként megírt színművét. A hatvanas években született két darabhoz azonban elutasítóan viszonyul: a *Kulcstulajdonosok* címmel a prágai Nemzeti Színházban bemutatott drámáról és a *Szamárságról* van szó, melynek a bemutatójára a Divadlo na zábradlfiában került sor. A publikálható életműből az író kihagyta a költői zsengek közé tartozó, *Az utolsó május* című s a Julius Fučík körül kialakított kommunista mítoszt alátámasztó versgyűjteményt és a *Monológok* címmel kötetbe foglalt analitikus verseket. Szintúgy „törölte” bibliográfiájából az alkalmi szövegeket, beleértve a Csehszlovák

Írószövetség 1967. évi IV. kongresszusán elhangzott nevezetes beszédét, amely a napjainkban Prágai Tavasz néven ismert eseményt elindította. A beszéd Gordon Schauernek a *Čas* című lapban 1896-ban megjelent cikkéből indult ki, melyben a szerző különböző kérdéseket tett fel: Mi a feladata nemzetünknek? Milyen feladat jutott neki az emberiség történelmében? Mi jellemzi nemzeti létünket? Valóban érdemes fáradozni érte, valóban olyan rendkívüli kulturális értéket képvisel? Felszólalásában Kundera azt hangsúlyozta, hogy létezésünk az európai összefüggésrendszerben korántsem magától értetődő, s az újkori kultúra meghatározó jelentőségű etikai princípiumainak egyikeként a nézetek sokféleségével szembeni tolerancia fontosságát húzta alá.

A huszadik századi ember képe

Politikailag már tizennyolc évesen elkötelezte magát, amikor belépett a kommunista pártba, melyből azonban egy másik leendő íróval, Jan Trefulkával együtt hamarosan (1950-ben) kizárták. (Ennek a történetnek a szabad feldolgozásával találkozunk az író első regényében, a *Tréfiában*.) Párttagságát 1956-ban megújították, de Csehszlovákia megszállása után ismét kizárták, s a munkahelyéről is kidobták. Ezután, egyebek mellett, azzal próbált jövedelemhez jutni, hogy álnéven horoszkópokat írt a *Mladý svět* nevű hetilapba.

Az élet máshol van című könyvéért 1973-ban Franciaországban Médicis-díjat kapott (világszerte eddig összesen tizenöt rangos irodalmi díjat kapott), két évvel később pedig a jövőbeni köztársasági elnök, François Mitterrand közbenjárására meghívták vendégtanárnak. Előbb a rennes-i egyetemen oktatott, 1978-tól pedig a párizsi Társadalomtudományi Főiskolán. Mindmáig a fővárosban lakik, nem messze a Montparnasse-től egy kicsi manzárdlakásban a rue Littrén, de Izlandon is gyakran tartózkodik. A *Nevetés és felejtés* könyvének 1979. évi kiadása után megfosztották csehszlovák állampolgárságától, két év múlva azonban Franciaország polgára lett. Műveit a nyolcvanas évek közepétől egyre gyakrabban franciául írja.

Az időnként a kunderai életmű szintézisének tekintett *Halhatatlanság* központi motívuma az ember képe a huszadik század végének fejlett technikájú világában: egy olyan lényt látunk, akit az újságírók és reklámok ál-

tal életre hívott illuzórikus képek manipulálnak. Az emberek Kundera szemében olyan teremtmények, akiknek a hangja elvész a mérhetetlen mennyiségű információ özönében, s akik elfeledkeznek az identitásukról és az alapvető emberi kapcsolatokban megtestesülő értékekről. „A jelenkor világa Kundera számára nem egyéb, mint csetlő-botló emberek nyüzsgése abban a labirintusban, amelyet saját álértékeik hoznak létre” – állapította meg Martin Pilař irodalomkritikus.

Egy ingatag szó

Üssük fel végezetül ismét *A regény művészete* című könyvet: az író szavainak szótárában Csehszlovákia nevét is megtaláljuk. 1985-ben a következőket írta róla: „Regényeimben sohasem használtam a Csehszlovákia szót, jöllehet cselekményük többnyire ott játszódik. Ez az összetett szó túlságosan új (1918-ban keletkezett), nincsenek gyökerei az időben, nem szép, s elárulja a megnevezett ország összetett és túlon túl új (az idő által ki nem próbált) jellegét. Egy államot jobb híján fel lehet építeni egy ilyenre ingatag szóra, egy regényt nem.” (Réz Pál fordítása)

Kundera a nyelvhez fűződő szoros viszonya révén megsejtette Csehszlovákia sanyarú végét, s ennek okán

úgy is olvashatjuk a művét, mint egyfajta figyelmeztést arra, hogy nem kötődünk kellőképpen a nyelvhez: az embernek nem is akarózik végiggondolni, miként vélekedik a még újabb keletű „Česko” szóról.³ Ilyen véleményeket azonban nem szívesen hallunk, s ebből kifolyólag Kundera művének csehországi fogadtatása – a világ többi részétől eltérően – nem egyértelmű. Az író megbékélt ezzel, s a *Mostohagyerek* című esszéiben a kis nemzetek létének kérdéses voltával magyarázza a dolgot: ha e nemzetek művészei veszedelmes kérdéseket tesznek fel, árulókként átkozzák ki őket. A nagy nemzetek körében ilyesmi nem fordul elő – ellenkező esetben Kundera szerint a németeknek le kellene mondaniuk Nietzschéről, a franciáknak pedig ki kéne közösíteniük Stendhalt.

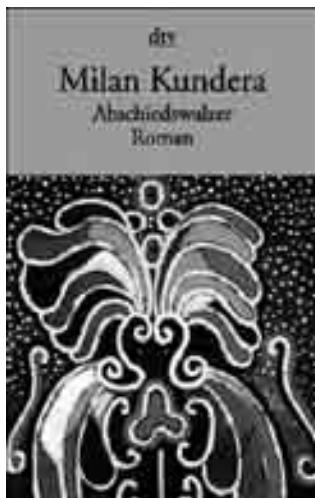
³ Csehországot az 1989-es rendszerváltás előtti évtizedekben rendszerint „Čechy”-nek nevezték, Csehszlovákia 1992 legvégén bekövetkezett szétesése után azonban fokozatosan teret hódított az egyesek által etimológiai szempontból helyesebbnek ítélt „Česko” kifejezés. Ezt az elnevezést azonban korántsem mindenki fogadta el: mint a cseh nyelvű életműsorozatának egyes köteteihez írt szerzői jegyzetből kiderül, Kundera is a „Čechy” nevet tartja helyénvalónak. – *A ford.*

Milan Kundera, a homo politicus

Milan Kundera nem csupán a világirodalom klasszikusainak sorába tartozó regényíró, hanem olyan férfi is egyben, aki egész életében megkerülhetetlen homo politicusként viselkedett. Mint ismeretes, Franciaországba a későbbi köztársasági elnök, François Mitterrand hívta meg 1975-ben, az ottani irodalmi életben Louis Aragon mutatta be őt a *Tréfa* francia kiadásához írt előszavával. A következő években az emigránsná lett és eredeti hazájában az állampolgárságától megfosztott Kundera két szempontból is nagy érdemeket szerzett. Egyfelől megírta *A lét elviselhetetlen könnyűsége* című könyvet (illetőleg beleegyezését adta az amerikai film-

változat elkészítéséhez), amivel hozzájárult ahhoz, hogy a világ ne feledkezzen meg Csehszlovákia 1968-as megszállásáról, másfelől s mindenekelőtt pedig Közép-Európa elrablásáról írott esszéjével visszahelyezte a nemzetközi politikai élet szótárába ezt a feledésbe merült fogalmat.

Timothy Garton Ash idézte fel azt az 1990 nyarán lejátszódott történetet, mely szerint Henry Kissinger kijelentette: „Boldog vagyok, hogy ismét ellátogathatok Kelet-Európába...” – de azonnal kijavította magát: „... akarom mondani, Közép-Európába.” Varsói szereplése során ismételen bekövetkezett nála ez a nyelvbot-

lás, de Ash számára már akkor nyilvánvaló volt, hogy ettől az időtől kezdve Közép-Európának nem kell a feledéstől tartania. Milan Kundera győzött, mivel – idézem: „Amit a királynő és Kissinger mond, annak igaznak kell lennie.”

Kundera a *Létezik-e Közép-Európa?* című esszé a hetvenes évek végén vetette papírra. Arra törekedett, hogy jelenvalóvá tegye ezt az elfelejtett fogalmat, s politikai és intellektuális alternatívát mutasson fel a szürke és megdermesztett szovjet „Kelet-Európával” szemben, s hogy rámutasson a térség egyedülálló voltára, különbözőségére, sokrétegűségére és tarkaságára. A magyarországi és lengyelországi elit azonnal megértette törekvését, s hamarosan olyan nemzetközi tekintélyű írók csatlakoztak hozzá, mint Konrád György és Czesław Miłosz.

Milan Kundera meglátása szerint Közép-Európa – tehát az elröplött Nyugat – 1945-ig a nyugati világ valamennyi jelentős kulturális áramlatának a részese volt, a kereszténységtől a reneszánszon és felvilágosodáson át az expresszionizmusig és a kubizmusig. A második világháború után azonban szögesdróttal és aknamezőkkel vették körül, s a Kelet foglyává vált. Az orosz sztyeppei muzsikok elröplötték a Nyugattól, kifosztották és gulággá változtatták.

Ash írja: „Kundera a kultúra kánonját ágyúvá alakította át, melyet Kelet felé fordított.” Jozsif Brodskij orosz költő keserűen helyeselt neki. Azt állította, hogy az orosz kultúrával szemben ez nem volt igazságos, politikai szempontból azonban jogosan alkalmazott fegyverről volt szó, mert hatásos ellenanyagként szolgált, mellyel közömbösíteni lehetett egy még ködösebb fogalom, az egyetlen és egységes „Kelet-Európa” mér-

gét. Kelet-Európa fogalma csupán az itteni koncentrációs tábor fedőneveként funkcionált, miként korábban a népi demokrácia fogalma a totalitárius diktatúrát jelentette.

A Kundera által előidézett vitából egy olyan Közép-Európa képe bontakozott ki, amelyet az etnikai és kulturális sokféleség és változatosság jellemez – számos alkalommal ilyenek írta le például Elias Canetti, a Nobel-díjas író. A hajdani Közép-Európa voltaképpen azokon a viszonyokon alapult, amelyek a második illetve első világháború előtt jellemezték a térséget, amikor Prágában cseh, német, orosz és zsidó színház várta a látogatókat, s amikor a mai Bratislavát Prešporoknak vagy Pozsonynak nevezték, s lakói a mindennapi életben négy nyelvet használtak. Lengyelország határainak megváltoztatása, a zsidók kiirtása, a németek s részben a magyarok kitelepítése után azonban Közép-Európa valószínűleg sosem lesz s nem is lehet már a régi.

Az Európai Unióba való májusi belépéssel Milan Kundera elröplött Közép-Európája visszatér a nagymama, Európa ölelő karjai közé, s az író elképzelése ismét időszerűvé válik: a kérdés úgy fog fölvetődni, hogy a jövőben részesei leszünk-e Európa jelentős kulturális és politikai áramlatainak, s visszaváltozunk-e a különböző kultúrák találkozási helyévé, ahol a szellemi élet magasabb színvonalra emelkedik.

Kundera a kilencvenes évek elején született esszéjében, a *Mostohagyerek*ben lényegében a következőknek adott hangot: A kis nemzetek egy „másik Európát” alkotnak, melynek fejlődése a nagy nemzetek fejlődésének ellenpontját jelenti. A megfigyelő elképedhet kulturális életük intenzitásán, mert kulturális gazdagságuk még „emberi léptékű”... Ennélfogva egy kis nemzet legjobb pillanataiban ugyanarra képes, mint az antik időkben a görögök.

Ezzel az esszével Kundera ismételen arra törekszik, hogy szellemileg konvertibilisek legyünk a Nyugattal. Mondandóját valószínűleg nemcsak hozzánk intézi, hanem a jövő nemzedékekhez is szól, mert a mi magas színvonalú teljesítményeink nélkül ezt a feladatot egyedül sosem hajthatja végre. S ha nem így lesz, akkor – miként ugyanebben a szövegben megfogalmazta – megmaradunk egy „gyönyörű kertnek, amely kívül van a történelmen”.

G. Kovács László fordítása